

СТВАРАЛАШТВО, ИНИЦИЈАТИВА И САРАДЊА

ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА ОБРАЗОВНУ ПРАКСУ

II зео

Приредиле
Јасмина Шефер
Јелена Рагумити

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

СТВАРАЛАШТВО, ИНИЦИЈАТИВА И САРАДЊА
ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА ОБРАЗОВНУ ПРАКСУ
II ДЕО

Издавач
ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА
11000 Београд, Добрињска 11

За издавача
ЈАСМИНА ШЕФЕР

Уредници
ЈАСМИНА ШЕФЕР, ЈЕЛЕНА РАДИШИЋ

Лектор
Тања Догдибеговић

Програмски прелом
Јелена Радишић

Технички уредник
Јелена Радишић

Штампа
„Чигоја штампа“, Београд

ISBN
978-86-7447-111-1

Тираж
500

COPYRIGHT © 2012 INSTITUT ZA PEDAGOŠKA
ISTRAŽIVANJA

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

ЈАСМИНА ШЕФЕР • ЈЕЛЕНА РАДИШИЋ

СТВАРАЛАШТВО, ИНИЦИЈАТИВА
И САРАДЊА
ИМПЛИКАЦИЈЕ ЗА ОБРАЗОВНУ
ПРАКСУ

II ДЕО

БЕОГРАД
2012

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Аутори поглавља

Јасмина Шефер	Јелена Радишић
Нада Половина	Смиљана Јошић
Јелена Теодоровић	Снежана Мирков
Дејан Станковић	Јелена Пешић
Мија Вујачић	Душица Малинић
Јелена Павловић	Николета Гутвајн
Владимир Џиноввић	Емилија Лазаревић
Ивана Ђерић	Славица Максић
Емина Копас-Вукашиновић	Јасмина Крњић
Јелена Стевановић	
Драгица Тривић	
Владета Милин	

Рецензенти

проф. др Гордана Зиндовић-Вукадиновић
др Нада Шева
др Бранко Ковачић

Овјављивање ове књиге је резултат рада на пројекту „Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву“ (бр. 179034), чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2014).

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.064.1/.2(082)(0.034.2)
371.14(082)(0.034.2)
37.015.3(082)(0.034.2)

СТВАРАЛАШТВО, иницијатива и сарадња. Део
2, Импликације за образовну праксу
[Електронски извор] / [уредници Јасмина
Шефер, Јелена Радишић]. – Београд : Институт за
педагошка истраживања, 2012.
(#Библиотека #"Педагошка теорија и пракса" ; 36)

Системски захтеви: нису наведени. – Насл.
са насловног екрана. – Тираж 500. –
Библиографија уз сваки рад. – Summary:
Creativity, initiative, cooperation

ISBN 978-86-7447-111-1
1. Шефер, Јасмина, 1952- [уредник] 2.
Радишић, Јелена, 1981 - [уредник]
а) Родитељи - Школа - Зборници б)
Наставници - Стручно усавршавање -
Зборници с) Стваралачко мишљење - Ученици
основних школа - Зборници
COBISS.SR-ID 195919628

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
------------------	---

ДОПРИНОС РОДИТЕЉА

Допринос родитеља развијању иницијативности, стваралачког приступа реалности и спремности на сарадњу: теоријске основе <i>Нада Половина</i>	15
Доприноси родитеља у развијању иницијативности, стваралачког приступа реалности и спремности за сарадњу: импликације за васпитну праксу родитеља <i>Нада Половина</i>	33

РАЗВОЈ И УЛОГА НАСТАВНИКА

Од образовних политика до развоја школа: основне поставке и савремени трендови <i>Јелена Теодоровић, Дејан Станковић</i>	57
Ефекти програма стручног усавршавања наставника <i>Јелена Павловић, Миља Вујачић</i>	81
Нова парадигма професионалног развоја наставника – подстицај за иницијативу, сарадњу и стваралаштво <i>Владимир Циновић, Ивана Ђерић</i>	113

УЧЕНИЦИ (ДЕЦА) У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОМ ПРОЦЕСУ

Приступ подстицању дечије иницијативе, сарадње и стваралаштва на предшколском узрасту <i>Емина Копас-Вукашиновић</i>	139
Језичка и научна писменост: предуслов за ефикасно учење <i>Драгица Тривић, Јелена Стевановић</i>	159
Дијалог као подстицај стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика у настави <i>Владета Милин</i>	187

Игра и машта у настави: експонент дивергентног мишљења и подстицај стваралачког процеса, иницијативе и сарадње <i>Јасмина Шефер</i>	213
Истраживачки рад и решавање проблема као подстицај стваралаштва, иницијативе и сарадње у настави <i>Јасмина Шефер, Јелена Радишић, Смиљана Јошић</i>	243
Метакогнитивни процеси у решавању проблема: критичко мишљење као део стваралачког процеса <i>Снежана Мирков, Јелена Пешић</i>	267
Индивидуализовани приступ ученику у настави <i>Миља Вујачић</i>	289
Приступ иницијативи, сарадњи и стваралачком раду код неуспешних ученика <i>Душица Малинић, Николета Гутвајн</i>	305
Приступ стваралачком раду, сарадњи и иницијативи код деце са сметњама у развоју у инклузивном образовању <i>Емилија Лазаревић</i>	329
Приступ стваралачком раду, иницијативи и сарадњи код даровитих ученика <i>Славица Максић</i>	365
Уџбеник као подстицај стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика у настави <i>Јасмина Крњајић</i>	389
Улога слободних активности у подстицању стваралачког рада, иницијативе и сарадње - когнитивни и социјални аспект <i>Јелена Радишић</i>	411
Creativity, initiative, cooperation: implkementation in education <i>Jasmina Šefer</i>	431
КРАТКЕ БИОГРАФИЈЕ АУТОРА	435

СТВАРАЛАШТВО, ИНИЦИЈАТИВА И САРАДЊА: ИМПЛИКАЦИЈЕ У ОБРАЗОВНОЈ ПРАКСИ

У књизи која је претходила овој (Стваралаштво, иницијатива и сарадња (СИС) – Нови приступ образовању) дискутовали смо о креативности, сарадњи и иницијативи из теоријске перспективе као о циљевима образовања који ће се покlopити са потребама живота наше деце у будућности. У овој монографији, која је надставка претходне, аутори указују на који начин креативност, сарадња и иницијативно понашање могу бити подстакнути у предшколској и школској средини. Аутори овде нису фокусирани на циљеве СИС образовања као у првој књизи, већ на начине како да се они достигну.

У првом делу књиге ауторка Нада Половина анализира улогу родитеља у два поглавља. Родитељи су први и увек најважнији чинилац у дететовом развоју. Ауторка такође дискутује о томе како понашање родитеља у свакодневном животу може да подржи СИС вредности у процесу развоја дечјег идентитета. Ова два поглавља дају занимљив теоријски и практични допринос овој књизи. Заснована су на теоријама о социоемоционалном развоју детета. Ауторка анализира проблем креативности, акције и сарадње као јединствен интерактивни процес где су три компоненте СИС приступа васпитању и образовању тесно повезане.

У другом делу књиге фокус је на професионалном развоју наставника и школској клими неопходној за подржавање и подстицање креативности наставника, њихове сарадње и иницијативног понашања. У првом поглављу овог дела књиге аутори Дејан Станковић и Јелена Теодоровић дискутују о најважнијим факторима за реализацију школских реформи и подстицање промена у школском систему. Они истичу факторе на нивоу школе као најважније за постигнуће ученика, што подржава нашу идеју да процес мењања образовања започнемо управо променама у самој школи. У другом поглављу, Миља Вујачић и Јелена Павловић анализирају различите програме за професионални развој наставника у свету и њихове ефекте на школску праксу. Ове информације подржавају наше опредељење да се у програмима подучавања наставника фокусирамо на активности ученика у разреду и начин рада са децом јер то највише доприноси подизању квалитета рада школе. У трећем поглављу аутори Владимир Џиновић и Ивана Ђерић баве се подстицањем креативности, иницијативног понашања и сарадње међу настав-

ницима у колективу као заједници заснованој на знању и професионалном умрежавању. Истовремено они дискутују и о проблемима образовања оних који подучавају надставнике. Певезаност професионалног и личног развоја аутори сматрају суштином стварног усавршавања наставника, нарочито када је реч о СИС приступу образовању. Ово је изузетно важна конс-татација с обзиром да су имлицитне промене у подучавању деце могуће само онда када професија наставника постане и предмет њиховог личног развоја.

У трећем делу књиге бавимо се наставним методама подучавања/учења деце у разреду, што је критична тачка за промену праксе у школи, посебно када је у питању развој креативности деце и младих у образовном процесу, њихове иницијативе и сарадничког понашања. У првом поглављу можемо видети како игролике активности представљају почетак креативног и иницијативног понашања мале деце, због чега је потребно створити богату и провокативну средину за игру предшколаца (Емина Копас Вукадиновић). Аутори затим дискутују о језичкој и научној писмености као предуслову за СИС понашање (Јелена Стевановић и Драгица Тривић). Они потом анализирају методе подучавања/учења којима се подржава дивергентно мишљење у школи које се манифестује кроз игру и остале имагинативне активности, асоцијативне интеракције, решавање отворених (неструктурисаних) проблема, праксу истраживања (Јасмина Шефер) као и креативни хеуристички дијалог (Владета Милин). Анализиран је истраживачки рад ученика и у том контексту савладавање научне методологије која укључује посматрање и експериментисање (Јасмина Шефер, Јелена Радишић, Смиљана Јошић). Дијалог оријентисан на проблем и метакогнитивне активности посматран је из перспективе критичког мишљења које је, поред практиковања дивергентног мишљења, неопходно за заокруживање креативног процеса учења (Снежана Мирков и Јелена Пешић). Предвиђамо да ће дивергентно мишљење бити најважније у будућности и стога њему посвећујемо посебну пажњу. Ми смо свесни, међутим, а и теорија такође говори о томе да дивергентни процес треба да буде комбинован са критичким мишљењем, усмереним ка адекватном решењу, да би се дошло до креативних исхода. Ова књига се бави и проблемима инклузије у контексту СИС приступа образовању. Дискутовано је о значају индивидуализације/диференцијације у настави и ваннаставним активностима ученика (Миља Вујачић), анализирано је прилагођавање

школског рада и врсте активности даровitim ученицима (Славица Максић), затим ученицима са посебним потребама (Емилија Лазаревић), као и неуспешним ученицима (Душица Малинић). Иако се ова књига залаже да различита деца функционишу заједно у инклузивно оријентисаној школи, наставници ипак треба да се посвете и њиховим посебним потребама, пре свега подстицању њихове мотивације за учење. Наставници треба да подстичу ученике да се креативно искажу у домену својих индивидуалних потенцијала како би оснажили самопоуздање. Сигурност у себе ученицима последично може омогућити да даље развијају своје потенцијале не само у домену својих снага, већ и у домену где имају тешкоће.

Конечно, у књизи се дискутује и о томе на који начин учбеници могу да подстакну сарадњу, иницијативу и креативност ученика и како учбеници треба да изгледају да би се достигао овај циљ (Јасмина Крњајић). Ако учбеник садржи креативне задатке и питања, интересантне и различите перспективе гледања на неки проблем, експерименталне задатке и имагинативне и сараднички оријентисане игре повезане са градивом које ученик учи, јасно је да ће СИС вредности бити промовисане. Ваннаставне активности су представљене као посебан подстицај за развој различитих и аутентичних интересовања ученика која их покрећу да откривају свет (Јелена Радишић). Постоје студије које нас информишу да активно укључивање у ваннаставне активности у школи представља најбољи предиктор за креативну продукцију ученика касније у животу. То је аргумент због кога настава треба да личи на ваннаставне активности.

У овој књизи су дефинисани основни путеви остваривања СИС циљева у процесу учења, што ће у трећој књизи бити детаљније елаборирано у контексту садржаја појединих школских предмета. Сврха ове три књиге (СИС– Нови приступ образовању; СИС–Импликације за образовну праксу; СИС у школским предметима) јесте у томе да се оне користе као теоријски и практични водич у процесу креирања модела подучавања који би био провераван у експерименталним школама и формулисан на такав начин да омогући оригинални допринос реформи образовања и образовној пракси у Србији увођењем активности које могу да подстакну креативност, иницијативу и сарадњу ученика и наставника.

Јасмина Шефер и Јелена Радишић, уредници

УЏБЕНИК КАО ПОДСТИЦАЈ СТВАРАЛАШТВА, ИНИЦИЈАТИВЕ И САРАДЊЕ УЧЕНИКА У НАСТАВИ¹

Јасмина Крњајић²

Издавачка кућа »Нова школа«, Београд

Уколико је једна од функција образовања да на ефикасан начин допринесе хармоничном и креативном развоју друштва, онда би као циљеве образовања требало поставити кључне вредности: стваралаштво, иницијативу и сарадњу. Остваривање ових циљева одвија се посредством образовне праксе у којој ће наставници/васпитачи с усаглашеним вредносним оријентацијама, компетенцијама и вештинама, заједно са родитељима, код ученика развијати стваралаштво, иницијативу и сарадњу. Предуслов остварења ових вредности у васпитно-образовном процесу, између осталог, била би основна језичка и научна писменост. Под тиме се подразумева описмењавање ученика у основној и средњој школи, односно развијање њихових језичких компетенција, читања, писања, формирање основних научних појмова и коришћење књиге/уџбеника.

У овом раду разматраће се основношколски уџбеник намењен општем образовању ученика у некој предметној области. Представиће се различити приступи одређењу уџбеника и његових функција и у зависности од тога разматрати потенцијал уџбеника да подстакне развој стваралаштва, иницијативе и сарадње код ученика. У завршном делу рада биће наведени неки поступци издавача уџбеника и наставника који ће допринети да уџбеник постане средство подстицања поменутих друштвених вредности.

¹Рад представља резултат рада на пројекту „Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву“ (бр. 179034), чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2014).

² jasmina_krnjajic@yahoo.com

Уџбеник као предмет разматрања и однос према стваралаштву, иницијативи и сарадњи ученика

Уџбеник као културна вредност. Постоји теоријски и практични аспект одређења и дефинисања појма уџбеника. Дефинисање појма уџбеника уједно подразумева и одговор на питање шта је школско учење и које су улоге наставника и ученика у наставном процесу. С друге стране, дефинисање и одређење уџбеника имаће импликације и на његову практичну реализацију, односно на изглед основног текста, допунског текста, дидактичке апаратуре, ликовно-графичког уређења (Ivić et al., 2008). Такође, одређење уџбеника утицаће на наставни процес, поставља се питање да ли постоји могућност самосталног рада ученика с уџбеником или је потребно посредовање других укључених у васпитно-образовни процес, на пример, наставника или родитеља.

Подизањем и обезбеђивањем квалитета уџбеника доприноси се општем квалитету образовања у целини, јер свакој школи, наставнику и ученику може да буде доступан тај аспект образовања. Ако пођемо од чињенице да наставници могу бити различито успешни професионалци, да је социјални миље ученика различит и да се ученици разликују по својим могућностима и интересовањима, онда би квалитетни уџбеници, као најдоступнији, понудили оптимум образовног стандарда. Уџбеници као врста штампаних медија спадају у сам врх по броју корисника, па из тога можемо извући закључак да имају национални и културни значај. Основну школу као обавезну пролазе сви грађани, почињу да користе уџбеник, што утиче на стицање знања и умења, развој мишљења, формирање личности, ставова, система вредности. Овакво одређење уџбеника и његовог значаја чини га погодним за укључивање и развијање вредности као што су стваралаштво, иницијатива и сарадња.

Постоје два основна услова који морају бити испуњени како бисмо један културни производ одредили као уџбеник. Први услов је *садржај уџбеника*. У уџбенику је дата основна структура неке области знања која се предвиђа за одређен узраст ученика. Структура неке области знања представљена је кроз систем основних појмова који чине срж те области знања. Други

услов да би се једна књига сматрала уџбеником јесте да је садржај у њој *дидактички обликован*. Испуњење дидактичких принципа приликом излагања градива у уџбенику осигураће да изложен садржај прихвате они којима је уџбеник намењен, то јест ученици.

Да бисмо што прецизније одредили уџбеник као предмет разматрања у овом раду, можемо још рећи да: (а) уџбеник произлази из наставног плана и програма, (б) уџбеник треба да буде обликован у складу са психолошким и педагошким захтевима, (в) уџбеник у Србији представља основну, обавезну школску књигу, (г) уџбеник представља поуздан и најдоступнији извор знања (Косић, 2001).

После одређења појма основношколског уџбеника (као наставног средства и једног од могућих извора знања) следи одређење појмова стваралаштво, иницијатива и сарадња према образовној парадигми "Тролист". У складу с тим биће изнети предлози како уџбеник може да утиче на развој и подстиче стваралаштво, иницијативу и сарадњу ученика у настави.

Одређење појмова стваралаштво, иницијатива и сарадња. Поменуће појмове, аутори идеје „Тролист“ одредили су на следећи начин:

(а) стваралаштво – коконструкција, трансформација искуства у зони наредног и актуелног развоја појединца која се одвија у интеракцији са средином (и другим особама);

(б) иницијатива – спремност на покретање акције и пракса покретања акције која је усмерена како на уживање у самој активности и њеној сврси, тако и на остваривање личних унутрашњих циљева који су значајни за покретача лично и његове сараднике;

(в) сарадња – проактивно и интерактивно понашање више јединки (ученика и наставника) које заједнички раде, мотивисане заједничким циљем.

У ком су односу ова три појма? Иницијатива с унутрашњом мотивацијом предуслов је и карактеристика стваралачког рада, а сарадња и комуникација су предуслов сваког учења који за циљ има интерактивни стваралачки процес, посебно у раду у групи.

Честим и разноврсним подстицајима ученика да се понашају на *стваралачки* начин у својим активностима и приступу учењу, они би у складу са својим способностима, развојним могућностима и интересовањима стваралачки начин усвојили као облик понашања и примењивали и касније у животу. Стваралаштво у науци развија се кроз истраживачки рад ученика који је у сагласности са процесом и основним методама које је користила наука да би дошла до својих открића (Образовна парадигма „Тролист“, стр. 6). Управо је уџбеник, квалитетно дидактички обликован, средство за подстицање стваралачког понашања ученика (на пример, дидактичка апаратура, односно питања и задаци у уџбенику типа „организуј мало истраживање на задату тему“, „реши задатак на другачији начин“ и сл.).

Ученици који се *иницијативно* понашају имају потребу да мењају свет, усавршавајући га, формулишу нове вредности, одређују лични смисао и утичу на сопствену судбину (Šefer & Ševkušić ur., 2012, str. 8). У складу с предметном облашћу на коју се односи уџбеник, његова дидактичка апаратура, захтеви, питања и задаци могу бити подстицај за иницијативно понашање ученика (на пример: предлог у уџбенику који позива ученика да сам предложи градиво које би требало учити, предлог који подстиче ученика да покрене неку секцију, радну групу, активност у оквиру одељења или средине у којој живи и сл.)

Сарадничко понашање подразумева коконструисано ново знање ученика који су део групе, уживање ученика у заједничким активностима, развијену комуникацију и разумевање међу члановима групе и доживљај заједничке користи и сврхе која није у супротности са личном (Šefer & Ševkušić ur., 2012, str. 10). Уџбеник би требало да обилује задацима који подразумевају кооперативно, сарадничко понашање ученика (на пример захтев у уџбенику да ученици одређену тему обраде у групи са предлогом поделе улога и задатака за сваког члана).

Све наведено указује на то да уџбеник својим садржајем и дидактичком апаратуром може да има значајну улогу у подстицању стваралаштва, иницијативе и сарадње код ученика.

Дефиниција уџбеника и његови модалитети

Дефиниција уџбеника и његове функције. Дефиниција уџбеника је функционалне природе, не можемо га одредити ван његове функције. У савременој литератури можемо пронаћи дефиницију уџбеника према којој уџбеник представља наставно средство (или комбинацију наставних средстава) које садржи систематизована знања из одређене области, дидактички обликована за одређени ниво образовања и одређени узраст ученика и има развојно-формативну улогу, односно учествује у изградњи ученичких знања (Ivić et al., 2008).

Неки аутори функције уџбеника одређују у зависности од домена (Havelka, 2001). Према тој подели, постоје три основне категорије функција уџбеника:

(1) функције уџбеника у домену образовања које се могу односити на поучавање у настави (уџбеник као наставно средство за рад ученика и наставника) или на учење и самообразовање (уџбеник као наставно средство за индивидуални и самостални рад ученика);

(2) функције уџбеника у домену свакодневног живота и стручног рада које подразумевају да уџбеник има улогу приручног извора поузданих информација у свакодневним и стручним активностима;

(3) функције уџбеника које подразумевају синтетизовање и систематизовање научних знања у уџбенику.

Према традиционалном схватању, на уџбеник се гледа као на операционализован школски програм, односно у њему је изложено градиво утврђено наставним планом и програмом. За ученике, уџбеник је основно дидактичко средство за учење. Из оваквог схватања уџбеника следила је и његова *трансмисивна функција/улога* – уџбеник као преносилац садржаја школског програма. То подразумева да уџбеник служи преношењу информација, чињеница и знања предвиђених школским програмом за одређен предмет и одређен разред.

У савременој литератури можемо пронаћи другачије одређене функције уџбеника. Уџбеник својим садржајем и

дидактичком апаратуром потпомаже изградњу/конструкцију знања онога који учи. Дакле, уџбеник има *развојно-формативну функцију/улогу*. У оваквом одређењу функције/улоге уџбеника акценат је померен са садржаја уџбеника на процес разумевања/-конструисања садржаја. Процес учења садржаја подразумева да ученик конструише знања, односно активно изграђује употребљива знања својим мишљењем и делањем, а функција/-улога уџбеника је да створи услове за тај процес (Ivić et al., 2008).

У зависности од тога која је основна/доминантна функција уџбеника, може се извести следећа типологија уџбеника (Havelka, 2001):

(а) академски уџбеник – синтеза и систематика знања акумулираних у одређеној области. Овај тип уџбеника још можемо означити као „класичан“ или „традиционалан“ уџбеник који представља конкретизацију прописаног наставног програма. Садржи уређен систем информација, експлицитно формулисана суштинска знања наставне области на коју се односи. Представља главни и обавезни извор знања за ученике;

(б) акциони уџбеник – организатор сазнајних и практичних активности ученика. Циљ овако конципираног уџбеника јесу сазнајни и делатни развој ученика који се подстиче добрим дидактичким обликовањем уџбеника. Садржај уџбеника чине репрезентативни, прототипски или парадигматични проблеми и теме одређене наставне области којој је уџбеник намењен;

(в) посреднички уџбеник – представник, тумач, интерпретатор знања. Најраспрострањенији тип уџбеника намењен условима масовног школства. С обзиром на то, његова функција је да тумачи/интерпретира акумулирана знања науке, посредује између области знања и искуства и средине у којој се одвија васпитно-образовни процес, поједностављено приказује научну област којој је намењен, а кључне активности које подстиче код ученика су рецепција, разумевање и усвајање садржаја;

(г) интерактивни уџбеник – аутономни технички модератор процеса учења. Уџбеник проистекао из бихевио-

ристичке концепције образовања с идејом да се у уџбеник уграде сви елементи наставе: циљ, садржај, активности излагања и активности рецепције садржаја, активности разумевања и провере схваћеног и наученог;

(д) референтни уџбеник – приручник за разне животне ситуације. То је прагматично конципиран уџбеник са циљем да систематично и потпуно обради тематику свакодневног живота, представи информације значајне за ситуације у социјалној и природној средини у којој ученик живи, подстакне учење неопходних умења и вештина. Ови уџбеници пре свега омогућавају да наставни процес „изађе“ из учионице или да се у учионици одвијају активности из реалног природног окружења ученика;

(ђ) кумулативни уџбеник – продукт ученичког ангажовања у настави. Овај уџбеник креирају сами ученици и представља збирку материјала која настаје кроз ученичко истраживање различитих области, а састоји се из садржаја и материјала које је сваки ученик самостално бирао и креирао. Оваква концепција уџбеника подразумева да је ученицима доступан широк спектар наставног и ненаставног материјала, који они обрађују у складу са својим интересовањима, потребама и идејама, уз савете наставника.

Из ове типологије уџбеника произлази да би подстицању стваралаштва, иницијативе и сарадње код ученика највише допринели акциони и кумулативни уџбеник. Излагање наставног садржаја кроз прототипске или парадигматичне проблеме и самостално креирање уџбеника (уџбеничког материјала) од стране ученика укључује стваралачко понашање и подразумева предузимање иницијативе код ученика.

Различити модалитети основношколског уџбеника. У зависности од обухватности и разуђености садржаја, основношколски уџбеник се јавља у неколико модалитета:

(а) интегрални, целовити уџбеник – у њему је изложен садржај наставног предмета за одређен разред и обухвата све аспекте образовног процеса, од припреме за рад, излагања

садржаја, понављања градива, вежбања, развијања различитих способности, до оспособљавања за примену наученог;

(б) уџбенички комплет – подразумева скуп уџбеничких јединица за наставни предмет у одређеном разреду. Поред основног уџбеника уџбенички комплет чине радне свеске, радни листови, тестови, читанке с изворним текстовима и додатном литературом, практикуми и различит додатни наставни материјал.

Оваква диференцијација уџбеника извршена је на основу структурних компонената наставног процеса и доминантних активности (излагање градива, понављање и вежбање, проверавање и контрола рада ученика, самостални рад ученика, практичне активности ученика...);

(в) уџбеник према предметном подручју – уџбеник може да обухвата садржај једног наставног предмета у целини или да представља излагање садржаја сваке посебне области у оквиру наставног предмета.

Уџбенике можемо класификовати и у зависности од медијског облика у ком су представљени. Тако разликујемо:

(а) уџбеник као штампани медиј – основу оваквог уџбеника чине текст и слика;

(б) мултимедијски уџбеник – уџбеник који укључује и обједињује већи број различитих извора знања у јединствен систем. Поред уџбеничког текста мултимедијски уџбеник подразумева да су укључени и други различити штампани материјали (речник, енциклопедија, збирка, научна литература, дидактичка средства, збирке модела, продукти средстава масовних комуникација...);

(в) електронски уџбеник – представљен је кроз компјутерски софтвер за презентацију садржаја. Овај уџбеник обједињује текстуални и илустровани уџбеник у дигиталном облику с индивидуализованим приступом ученику и могућношћу анимације, комуникације, визуелне и аудитивне. Овакав облик уџбеника може да утиче на употребу и развој различитих вештина ученика (вештина коришћења компјутерског софтвера).

Подстицање стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика кроз уџбеник

Аутори који се баве теоријско-методолошким основама савременог уџбеника истичу да је нужно да уџбеник подстиче стваралачке способности ученика: радозналост, имагинацију, склоност ка експерименту, комуникацију (Indić, 2001). Такође уџбеник виде као средство (а) индивидуализације наставног процеса, наставно средство које ће подстаћи уважавање индивидуалних разлика међу ученицима и (б) мотивације ученика за рад и учење, социјалну партиципацију и одговорност. Напредак технологије у модерном времену ствара могућност за постојање богатих и разноврсних наставних средстава (самим тим и уџбеника) који школски час могу да претворе у доживљај, процес трагања, дијалог, интеракцију, чиме се подстичу групна и лична креативност ученика.

Прихватање дефиниције и одређења уџбеника кроз његову развојно-формативну функцију има позитивне импликације на идеју подстицања стваралаштва, иницијативе и сарадње код ученика (Ivić et al., 2008):

(а) стваралаштво ученика подстакнуто је чињеницом да уџбеник представља средство за организацију процеса учења и омогућава самостално учење ученика; уџбеник постаје инструмент, а ученик је у прилици да га користи на стваралачки начин кроз: (1) задатак отвореног типа где се захтева проналажење алтернативних и оригиналних начина за решење постављеног проблема, (2) задатак у коме се тражи превођење одређеног садржаја из једног уметничког домена у други (превођење доживљаја музике у слику или текст); уџбеник прилагођен ономе ко учи (узрасту ученика, менталном развоју, карактеристикама мисаоног функционисања, нивоу претходног знања...) постаје средство за конструкцију/стварање знања. Процес конструкције знања код ученика остварује се подстицањем различитих облика учења карактеристичних за одређену наставну дисциплину и развијањем општих интелектуалних умења карактеристичних за одређену наставну дисциплину; на пример док би се у настави

историје кроз задатке у уџбенику развијало пробабилистичко мишљење, у уџбенику математике за решавање одређених задатака било би потребно ангажовање различитих мисаоних процеса: репродукција, дедуктивно закључивање или инвентивни односно стваралачки поступци;

(б) иницијатива ученика остварује се кроз личну одлуку ученика да ли ће уџбеник за њега бити једино средство учења и сазнавања или једно од могућих понуђених средстава; уџбеник који повезује свакодневни живот ученика са системом академских знања даје смисао градиву и мотивише ученика за интелектуални рад; усвајање система научних појмова ослања се на систем свакодневних појмова, што ствара предиспозиције за активну улогу ученика (која би између осталог подразумевала исказивање иницијативе код ученика); на пример садржај неке теме у уџбенику изложен је тако да започиње захтевом да ученици нађу везу између неке појаве из свакодневног живота и онога о чему тек треба да уче; такође уџбеник може утицати на исказивање иницијативе код ученика где би они могли бити иницијатори начина сазнавања/учења.

(в) сарадња ученика подстиче се кроз уџбеник јер је он средство обликовања наставне ситуације у којој може доћи до богате интеракције између ученика и уџбеника и ученика и наставника. Интеракција може да подстакне сарадњу ученика; на пример уџбеник својим питањима, захтевима и задацима директно утиче на метод рада ученика и наставника, да ли ће то бити самосталан рад или рад у групи (где се подразумева сарадња међу самим ученицима).

Зависно од природе и циљева предмета, уџбеник може да омогући стварање ситуације која ученика ставља у позицију да актуализује стваралачке потенцијале кроз понашање (Ivić et al., 2008). Својим садржајем и начином излагања тог садржаја уџбеник може да створи атмосферу у којој би ученик био у прилици да исказе своје стваралачке покушаје. У зависности од природе предмета уџбеник може да садржи задатке који од ученика захтевају да наведе хипотезе за дати проблем, изабере

процедуру решавања проблема и наведе неколико начина на који може бити представљено решење проблема.

Подстицање стваралаштва, иницијативе и сарадње кроз дидактичку апаратуру уџбеника. Да бисмо један уџбеник могли да означимо као квалитетан, потребно је да постоји усклађеност између квалитета садржаја уџбеника и квалитета дидактичко-методичког обликовања уџбеника. Да би уџбеник био средство подстицања стваралаштва, иницијативе и сарадње, потребно је да има развојно-формативну функцију (која подразумева конструкцију знања код ученика), а не функцију пуког преношења градива. Успешна реализација поменуте функције уџбеника постиже се дидактичко-методичким обликовањем садржаја уџбеника. То подразумева адекватно структурисање садржаја уџбеника, то јест адекватно компоновање структурних елемената уџбеника. Структурне елементе уџбеника можемо сврстати у три целине према функцији коју имају (Косић, 2001):

- (а) елементи структуре у функцији излагања садржаја,
- (б) елементи структуре у функцији разумевања садржаја и ефикасног учења,
- (в) елементи структуре у функцији оријентације при раду с уџбеником.

Елементи структуре у функцији излагања садржаја су текст и слика/илустрација. Елементи структуре у функцији усвајања садржаја и ефикасног учења означавају се као *дидактичко-методичка апаратура* уџбеника. Елементи структуре у функцији оријентације за рад с уџбеником називају се још и помоћна апаратура уџбеника, а односи се на начин коришћења уџбеника. Помоћну апаратуру уџбеника чине: предговор, садржај, регистри, библиографија и знакови/симболи.

Функција коју дидактичко-методичка апаратура има у уџбенику чини је значајном за подстицање стваралаштва, иницијативе и сарадње, стога ће бити детаљније представљена. Дидактичко-методичка апаратура уџбеника је у функцији учења градива, развијања способности, оспособљавања ученика за примену стечених знања и активирање ученика у процесу стицања знања. Састоји се од прилога методичког карактера који чине

лакшим разумевање садржаја уџбеника и подстичу различите активности ученика у процесу развијања знања. Дидактичко-методичку апаратуру уџбеника чине: (а) питања, задаци и вежбе, (б) закључци и преглед градива, (в) ликовно-графички прилози, (г) речник и (д) инструкције. Она служи да обезбеди разноврсну комуникацију ученика с уџбеником. Дидактичко-методичка апаратура уџбеника омогућује:

(а) боље разумевање текста, уочавање битног у тексту и брже и лакше учење;

(б) активност ученика у процесу конструисања знања, мисаоно ангажовање, стваралачко мишљење; усмерава ка самосталном грађењу знања кроз активности откривања, при чему долази до изражаја функција уџбеника за процес самообразовања; поред самосталног начина рада, дидактичка апаратура омогућава и групни начин рада на некој теми/проблеми који подразумева сарадничко понашање ученика;

(в) представљање садржаја уџбеника на занимљив начин, увлачење ученика у садржај и акцију који подстичу радозналост и иницијативно понашање.

Дидактичко обликовање уџбеника омогућава да садржај (одређеног наставног предмета) који се преноси ученицима буде организован, прилагођен узрасту ученика и њиховим интелектуалним способностима, претходним знањима и потребама. Што је развијенија и квалитетнија дидактичка апаратура уџбеника, то више доприноси подстицању стваралаштва, иницијативе и сарадње код ученика. Навешћемо неке примере како дидактичка апаратура уџбеника може да утиче на развијање стваралаштва, иницијативе и сарадње код ученика:

- основни текст у уџбенику обogaћен разноврсним проблемским задацима ствара прилику да ученици стичу умења решавањем проблемских задатака из одређене области; у таквом начину рада ученици би били у прилици да искажу стваралаштво и иницијативу;

- уџбеник обogaћен изворним материјалима, које би ученик требало самостално да анализира и на основу тога извучи

закључке, омогућио би подстицање и исказивање иницијативе код ученика у виду самосталног интелектуалног рада;

- уџбенички текст проширен практикумом за истраживања из одређене области омогућиће стицање и развој истраживачких компетенција ученика које подразумевају испољавање стваралачких потенцијала ученика, а када је истраживање у групи и сарадничке особине.

Улога питања, задатака и налога у уџбенику у процесу подстицања стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика. Да би се код ученика одвијао процес активне конструкције знања (што би укључивало и подстицај стваралаштва и иницијативе код ученика), потребно је да уџбеник садржи захтеве/услове за самосталну активност ученика. Средства подстицања самосталне активности ученика које садржи уџбеник су *питања, налози и задаци*. Питања, налози и задаци плански осмишљени и обликовани изазивају релевантне активности ученика које воде конструкцији знања. Упућивање ученика на групне активности кроз захтеве у уџбенику подстакло би сарадничко понашање ученика. Потребно је да кроз цео уџбеник у складу са наставним предметом и изложеним градивом постоје адекватна питања, налози и задаци.

У зависности од тога у *ком делу лекције* су дата питања, налози и задаци, могу се подстицати различити видови активности код ученика:

а) питања, налози и задаци постављени на почетку текста/лекције могу да служе као проблемски увод у лекцију и као прилика да се ученици присете претходних знања и искористе их као основу за стицање нових;

(б) питања, налози и задаци постављени у току излагања градива у лекцији могу да послуже да се градиво изложи као проблемска ситуација која би навела ученика на различите видове размишљања, повезивања и когнитивну обраду лекције;

(в) питања, налози и задаци постављени на крају лекције или тематских целина доприносе понављању, систематизацији градива и развоју виших нивоа знања кроз анализу и синтезу.

У зависности од тога коју *функцију* питања налози и задаци имају у процесу конструисања знања, можемо их поделити у три групе (Косић, 2001):

(а) питања, налози и задаци у функцији утврђивања/репродукције знања. Служе за проверавање да ли је ученик и колико савладао одређено наставно градиво у информативном смислу;

(б) питања, налози и задаци у функцији овладавања методама различитих облика мишљења које укључује стваралачку активност и самосталан рад ученика. Кроз самосталну мисаону активност, применом одговарајућих логичких операција (анализа, синтеза, упоређивање, апстракција, генерализација и закључивање) или активирањем имагинације, ученик долази до решења проблема;

(в) питања, налози и задаци у функцији примене стечених знања. Њима се ученици подстичу на самосталан рад да би применили стечена знања.

Можемо закључити да питања, налози и задаци са функцијом овладавања методама различитих облика мишљења и са функцијом примене стечених знања могу знатно да допринесу подстицању стваралаштва, иницијативе, па и сарадње код ученика (уколико се ученици упућују на заједнички рад).

Све претходно наведено односило се на питања које поставља и формулише аутор уџбеника. Без обзира на који начин долази до одговора/решења, ученик одговара на питања које постављају други. Пожељно би било ученика ставити у позицију да сам поставља/формулише питања. Ова идеја допринела би подстицању иницијативе ученика и стваралачког рада. У таквој ситуацији ученик би требало да анализира задати текст, процени која би питања била адекватна или интересантна и да их сам формулише. Ту се ученик јавља као иницијатор процеса учења и мишљења.

Није довољно само постојање питања, налога и задатака у уџбенику, већ је важно да они буду смислени и квалитетни, што подразумева да су језички коректно формулисани, јасни, подстичу на активност, проблематизују изложено градиво.

Питања, налози и задаци морају бити примерени специфичности предмета и да подстичу знања, умења и вештине чије је разумевање и конструисање један од циљева одређеног наставног предмета. Учење различитих предмета одвија се кроз различите активности ученика и различите методе учења. Различите методе учења ученика могу се подстаћи квалитетним питањима, налозима и задацима: учење с разумевањем, стицање практичних умења, стицање интелектуалних умења, стицање социјалних вештина и умења, стваралачко учење, учење путем решавања проблема, кооперативно учење, комбинације различитих метода учења. Квалитетном дидактичком апаратуром такође можемо подстаћи активност ученика или активан однос ученика према градиву.

Питања, налози и задаци који би код ученика подстакли *креативно/стваралачко учење* јесу они који од ученика захтевају самосталну дивергентну продукцију: стварање литерарног састава, музичког или ликовног продукта, техничког дела и смишљање алтернативних употреба неког предмета (Ivić et al., 2008). Иницијатива и сарадња ученика може се подстицати разноврсношћу питања, налога и задатака. Задаци различитог типа и тежине које ученици индивидуално решавају допринеће задовољењу различитих потреба и могућности различитих типова ученика. Разноврсност питања, налога и задатака подстаћи ће и развој различитих нивоа сазнања ученика, од најосновнијег познавања чињеница, преко њихове примене, анализе, евалуације до стваралачког мишљења и истраживачких активности.

Питања, налози и задаци који би ученика подстакли на *кооперативно учење* јесу они који подразумевају сарадњу, размену и сучељавање с другима како би се дошло до решења проблема: сарадња на изради заједничког продукта и презентације тог рада, узајамно допуњавање знања, дискусије за и против, сучељавање различитих гледишта, теоријских ставова, интересних група, система вредности, начина размишљања, социјално-когнитивни конфликт. Поред индивидуалних, треба да постоје и питања, налози и задаци који подразумевају рад у пару, групи или укључивање целог одељења у решавање

затка. На тај начин ученици би се мотивисали на међусобну сарадњу.

Подстицање *критичког мишљења* ученика у процесу усвајања знања доприноси (а) активном конструисању знања (уместо пасивног усвајања) и (б) развоју аутономне личности ученика као једном од важних васпитно-образовних циљева. Квалитетан уџбеник може да допринесе остварењу претходно поменутог тиме што кроз проблемски начин излагања садржаја градива нуди модел критичког мишљења или различитим наложима захтева од ученика да практикују критичко мишљење. Подршка развоју критичког мишљења ученика остварује се и укључивањем ученика у одговарајуће самосталне активности које су у складу са природом предмета и узрастом ученика. Подстицањем развоја критичког мишљења уџбеник подржава критичку рецепцију (основна ментална активност сваког критичког мишљења) садржаја код ученика. Развој критичке рецепције посебно добија на значају у савремено доба које још називамо добом информација. Ученици су са свих страна изложени великој количини различитих информација, стога је веома пожељно изградити код њих вештину селекције, интерпретирања, вредновања и коришћења тих информација. Уџбеник може садржајем и начином излагања садржаја да допринесе изградњи ових вештина ученика, посебно ако узмемо у обзир колико је дуго ученик изложен утицају уџбеника (основно обавезно образовање у трајању од осам година).

У уџбенику могу да постоје различити подстицаји за развој *креативног мишљења*. Домаћи аутори који су се бавили овом темом износе следеће предлоге (Lazarević, 2001):

(а) у садржају уџбеника требало би да постоје задаци који подстичу ученика да ствара различите врсте синтеза. Стварањем различитих врста синтеза ученик открива везе међу појавама, елементима проблема и појмовима, а то представља услов конструкције нових знања;

(б) уколико је садржај уџбеника приказан у складу са начелима разноврсности садржаја и истицања новог и реструктурирања постојећих садржаја, стварају се могућности за развој креативног мишљења ученика. Овакав начин

представљања садржаја у уџбенику подстиче ученика на следеће активности: разматрање, поређење, повезивање, трагање за решењем. Резултате до којих ученик дође тим активностима може да представи на различите начине према личним способностима и афинитетима;

(в) уџбеник би требало да подржи самосталност у одлучивању, упорност да се истраје и напредује без обзира на тешкоће са којима се ученик суочава. Садржај уџбеника треба да буде конципиран тако да ученик учи путем откривања и у оквиру тога оствари степен слободе да самостално надогради садржај уџбеника. Мотивација, истрајност и самосталност имају важну улогу у креативном решавању проблема;

(г) начини подстицања стваралачког мишљења ученика кроз уџбеник морају бити у складу са специфичностима научне, односно уметничке области на коју се уџбеник односи;

(д) за развој креативног мишљења ученика битно је да садржај и дидактичка апаратура уџбеника буду прилагођени узрасту ученика. Креативно мишљење код ученика млађег основношколског узраста може се подстицати кроз задатке који од њих захтевају вербално и ликовно ангажовање приликом коришћења уџбеника да на различите начине доврше/надограде започет задатак. Како би се подстакло креативно мишљење код ученика старијег основношколског узраста, потребно је постављати задатке у виду проблемских ситуација за долажење до решења, једног или више различитих;

(ђ) важна активност у процесу креативног мишљења је стварање идеја. Кроз садржај и задатке уџбеника ученици могу да вежбају развијање различитих стратегија стварања идеја. Углавном захтеви реорганизације и реструктурирања понуђеног градива доприносе стратегији стварања идеја;

(е) квалитетан уџбеник треба да омогући развој научних појмова код ученика, схваћених у систему односа са другим појмовима. Кроз уџбеник и налоге у њему треба упућивати ученике да наводе разноврсне примере за одређени појам, тај појам сагледају у различитим контекстима (најпожељније у

сродним научним дисциплинама), открију његова суштинска својства;

(ж) поред тога што уџбеник својим начином презентовања градива може да подстакне ученика на стваралачко/креативно мишљење, у садржај уџбеника могу се укључити приче или описи настанка креативних решења (делови из биографије великих научника и стваралаца који говоре о томе како су настали њихови проналасци).

Закључна разматрања

Вишегодишње искуство коришћења уџбеника утиче на ученички свеукупан однос према књизи. Посебно је важно да ли постоји љубав према књизи, активан однос према књизи и њеном садржају који подразумева лични, селективан, аналитички и критички став према садржајима. Још важније је умеће употребе онога што уџбеник нуди. Другим речима, коришћењем уџбеника кроз процес школовања од најранијег узраста изграђује се култура служења књигом која представља важно постигнуће васпитно-образовног процеса (Ivić et al., 2008). Поред тога подстицањем ученика да се понашају на стваралачки начин у приступу учењу они би у складу са својим способностима, могућностима и интересовањима усвојили стваралачки начин као облик понашања и применили касније у животу.

Поступци издавача/аутора уџбеника који би допринели подстицању стваралаштва, иницијативе и сарадње. Постоје одређени поступци издавача/аутора уџбеника који би допринели стварању што квалитетнијег основношколског уџбеника и тиме обезбедили да уџбеник оствари све своје функције. У процесу стварања уџбеника потребно је да до изражаја дођу његове предности као што су систематичност, прегледност и целовитост. Издавачи посао стварања уџбеника треба да повере тиму стручњака, а не само добрим познаваоцима одређене области. Дакле, у стварању уџбеника подједнако треба да учествују и добри познаваоци одређене области (којој је уџбеник намењен) и психолози и педагози који познају интелектуални развој ученика, њихова интересовања, принципе учења. У том случају уџбеник

не би изгледао само као систематски и логички изложена количина података, односно не би имао само трансмисивну, већ и развојно-формативну функцију. Да би уџбеник на што квалитетнији начин утицао на целовит развој ученика, на изграђивање система трајних знања и вештина код њих, потребно је да уз уџбеник постоје и различите додатне јединице. Заједно, уџбеник и додатне јединице, чине *уџбенички комплет*. Издавачи би требало да основну књигу за учење/уџбеник обогате различитим јединицама уџбеничког комплета као што су, на пример: збирке задатака, збирке текстова, илустрације и нотни записи, речници, радне свеске, атласи, карте, мапе, постери, практикуми. Квалитетни и богати уџбенички комплети допринеће томе да ученици усвоје различите вештине анализе и синтези, поређење, односно да на један стваралачки начин конструишу своја знања. Ту би се створио простор за развој или исказивање стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика.

Поступци наставника у раду с ученицима који би допринели подстицају стваралаштва, иницијативе и сарадње. Уџбеник може да служи ученику за самосталан рад код куће, али пожељно је (посебно на млађем основношколском узрасту) да наставник учествује у стварању културе коришћења уџбеника. У настави деца треба да уче кроз игру, стваралачке-истраживачке и сарадничке пројекте и активности у свим доменима рада, посебно кроз оне активности за које имају смисла и интересовања. Ученици могу са наставницима и вршњацима да оцењују своје акције и критички и да се стваралачки односе према догађајима из непосредног и ширег окружења. Уџбеник као елемент/део стварања наставне ситуације, ситуације учења, може помоћи наставнику да створи богату педагошку интеракцију с ученицима, а и између ученика и уџбеника (Ivić et al., 2008). Да ли ће и у којој мери уџбеник допринети подстицању стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика, зависи и од начина на који наставник опажа и користи уџбеник. Наставник може да опажа уџбеник као конкретизован наставни програм, средство за организовање наставе, само извор информација, основно дидактичко средство намењено ученицима за рад код куће. То имплицира да би умеће прилагођавања/коришћења уџбеника у кон-

кретним условима требало да буде значајна професионална компетенција наставника (Španović, 2009).

Уколико прихватимо развојно-формативну функцију уџбеника, према којој је акценат стављен на процес разумевања/конструисања садржаја, можемо рећи да такав приступ уџбенику укључује вредности као што су стваралаштво, иницијатива и сарадња. У том приступу процес учења под-разумева конструкцију знања, активно изграђивање знања кроз процес мишљења и делања ученика. Улога уџбеника је стварање услова за такав један процес. За остваривање поменуте улоге уџбеника, кључна је дидактичка апаратура. Разматрајући садржај, дидактичку апаратуру и форму уџбеника са становишта подстицања стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика, можемо рећи да у том процесу кључну улогу има дидактичка апаратура уџбеника.

Уџбеник као најдоступније и најраспрострањеније наставно средство (важан део основношколског обавезног образовања) има значајне потенцијале за подстицање стваралаштва, иницијативе и сарадње или било којих других друштвених вредности.

Литература

- Bandur, V. i Z. Kovačević (2009). Pitanja i zadaci u udžbenicima kao deo instrukcione aparature za samostalno učenje. *Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju – vrednovanje* (43-51). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Ivić, I., A. Pešikan i S. Antić (2008). *Vodič za dobar udžbenik: opšti standardi kvaliteta udžbenika*. Novi Sad: »Platoneum«
- Indić, T. (2001). Sociološko-kulturološka očekivanja od savremenog udžbenika. *Savremeni osnovnoškolski udžbenik* (21-29). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kocić, LJ. i B. Trebješanin (2001). Osnovnoškolski udžbenik kao predmet razmatranja. *Savremeni osnovnoškolski udžbenik* (15-18). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Kocić, Lj. (2001). Didaktičko-metodički zahtevi u oblikovanju strukture udžbenika. *Savremeni osnovnoškolski udžbenik* (131-156). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kyriacou, C. (2001). Temeljna nastavna umijeća. Zagreb: Educa.
- Lazarević, D. i J. Šefer (2001). Razvoj kreativnog mišljenja i udžbenik. *Savremeni osnovnoškolski udžbenik* (111-116). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mikanović, B. (2009). Savremeni udžbenik i istraživački rad učenika. *Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju – vrednovanje* (136-144). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Ničković, R. (1970). Teorijsko-metodološki aspekti stvaranja, procenjivanja i usavršavanja udžbeničke literature. *Savremeni udžbenik i problemi rada na njemu – zbornik radova o udžbenicima* (III-XIX). Beograd: Stalna konferencija jugoslovenskih izdavača udžbenika.
- Plut, D. (2003). *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Trnavac, N. i J. Đorđević (2002). *Pedagogija*. Beograd: »Naučna knjiga«.
- Havelka, N. (2001). Udžbenik i različite koncepcije obrazovanja i nastave. *Savremeni osnovnoškolski udžbenik* (31-58). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šefer, J., E. Lazarević i J. Stevanović (2008). Jezik udžbenika: podsticaj ili prepreka. *Zbornik 2 Instituta za pedagoška istraživanja* (347-368). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Španović, S. (2005). Model savremenog udžbenika i osposobljavanje učenika za samoobrazovanje. *Nastava i vaspitanje*, br. 1, str. 5-23.
- Španović, S. (2008). *Didaktičko oblikovanje udžbenika: od otkrivajućeg vođenja do samousmerenog učenja*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Španović, S. i M. Đukić (2009). Vrednovanje kvaliteta udžbenika – nova profesionalna kompetencija učitelja. *Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju – vrednovanje* (435-443). Beograd: Učiteljski fakultet

CREATIVITY, INITIATIVE, COOPERATION: EDUCATIONAL IMPLICATIONS

*Jasmina Šefer, Jelena Radišić
Institute for Educational Research*

This book represents a continuation of the first edition (*Creativity, initiative and cooperation (CIC): a new approach to education* – “Trefoil” paradigm), in which creativity, cooperation and initiative behaviour in education were discussed from the theoretical point of view, having in mind that such values will be a necessity in the future. In this monograph, on the other hand, authors explain how the creativity, cooperation and initiative behaviour can be enhanced in the preschool and school settings. The authors were focused not only on the definition of „Trefoil” educational goals, but on the ways of achieving them.

In the first section of the book, Nada Polovina analyzed the role of parents in two chapters. Parents are the first and still the most important agents in child development. It is also discussed in what ways the parents’ behaviour, in their everyday life, can promote the “Trefoil” values in the process of children’s identity development. These two chapters appear to be interesting theoretical and practical contribution to this book, based on the developmental emotion oriented theories. The author analyzed the problem of creativeness, action and collaboration as an interactive developmental process where the CIC components are closely interrelated.

The second section is focused on teachers’ professional development and school climate, necessary for promotion and encouragement of teacher’s creativity, cooperation and initiative behavior. In the first chapter the most important factors for the school reform and change encouragement in school system are discussed by Dejan Stanković and Jelena Todorović. They stressed the school based factors as the most important for students’ achievement, which supports our idea that changing process should start from school. In the second chapter, Milja Vujačić and Jelena Pavlović analyzed various teacher professional development programs, and their effects on the school practice. They found that the curricular related teacher

training programs are the most effective. This information encourages us to focus on student activities in class while educating teachers how to improve their teaching skills. The third chapter is focused on encouragement of creativity, initiative behaviour and cooperation among teachers as a synergy of knowledge and professional network. In this chapter, Vladimir Džinović and Ivana Đerić also addressed the issues of teacher educators. The relationship between professional and personal development is emphasized as a core of the real teacher growth, above all regarding the “Trefoil” values. This is extremely important concept, since the internal change in process of teaching is possible only when our profession becomes our personal issue as well.

The third section addresses teaching/learning methods used in class, which are critical for creative growth of children and youth in education process, their initiative and cooperative behaviour. The way of enhancing CIC values in preschool age is discussed in the first chapter by Emina Kopas- Vukadinović. In that chapter we can see that playful activity is the beginning of any creative and initiative behaviour among small children, underlying the importance of a rich and provocative environment for preschoolers’ play. The teaching/ learning methods of enhancing divergent thinking in school were discussed, such as play and imaginative activities, associative interactions, solving open ended (unstructured) problems, researching practice (Jasmina Šefer), and creative heuristic dialogue (Vladeta Milin). Research work and methodology, including observation and experimentation were analysed (Jasmina Šefer, Jelena Radišić and Smiljana Jocić). Problem oriented dialogue and metacognitive activities were interpreted from the critical thinking perspective which is, next to divergent practice, important for the completion of the creative learning processes manifested in outcomes (Snežana Mirkov and Jelena Pešić). Divergent thinking is a way of thinking which is predicted to be the most important in future and it supports our original idea to pay a special attention to this topic. However, we are aware, and the theory also supports, that the divergent process has to be combined with critical thinking oriented to the adequate solution in order to become a real creative action and provide a creative outcome.

Problems of inclusion are also covered. Milja Vujičić was discussing the importance of individualization/differentiation of the curricular and extracurricular activities. Adjustment of the school work and type of activities for gifted (Slavica Maksić), students with special needs (Emilija Lazarević) and underachievers (Dušica Malinić and Nikoleta Gutvajn) were analyzed. The importance of enhancing the intrinsic motivation for these children is emphasized. Although different children function in inclusive setting, teachers need to work on their particular strengths to encourage child's self-esteem and confidence in order to develop its best potential to the maximum.

There is also a chapter presenting in what way and what type of the textbooks can stimulate the "Trefoil" values. In other words, how does the textbook need to look like in order to achieve this goal (Jasmina Krnjajić). The CIC values will be promoted, if a textbook contains creative tasks or questions, interesting and different perspectives, experimental tasks and imaginative and cooperative games connected with the learning material etc.

Finally, extracurricular activities are seen as special motivators for encouraging students various interests and their authentic motivation to learn and discover the world (Jelena Radišić). Due to this insight extracurricular activities are analyzed from the perspective of their creativity and entrepreneurship potential for children growth. There are some studies which provide information that an engagement in extracurricular activities in school is the best prediction for creative production in life.

In this book, the basic Principles and paths for enhancing CIC values in the learning processes were defined. These ideas will be elaborated for the content of specific school subjects in the third book in more detail.

The final outcomes of three CIC books (CIC: a new educational approach; CIC: implications for educational practice; CIC: in school subjects) will be used as a theoretical and practical support and as a guide in the process of creating a teaching model, which will be tested in the experimental schools and set up in the way to provide an original contribution for the educational reform and teaching practice in Serbia.

КРАТКЕ БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Др Јасмина Шефер, психолог, научни саветник, директор Института за педагошка истраживања Београду, руководилац пројекта *Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву* (2011–2014). Објавила књиге: *Дружење у разреду*, 1987; *Креативност деце – проблеми вредновања*, 2000; *Креативне активности у тематској настави*, 2005; *Евалуација креативних активности у тематској настави*, 2008; *Креативна настава у пракси: игра и истраживање* (са коауторима), 2012; *КАТИН* (мултимедијска публикација са коауторима), 2012; и велики број поглавља и чланака у домаћим и међународним публикацијама. Радила као школски психолог у Србији и САД, саветник у Заводу за унапређивање васпитања и образовања у Србији. Носилац је америчких сертификата за школског психолога и саветника. Има искуство у раду са другим културама (Навахо Индијанци). Била професор на факултетима у Београду и САД. Теме којима се бави: креативност деце у педагошком контексту, дивергентно мишљење, игра и истраживање, наставни процес, интердисциплинарна настава, професионално усавршавање наставника.

Мр Јелена Радишић је стекла широко искуство на пољу образовања радећи као наставник у неколико средњих школа, невладиним организацијама које се баве образовањем, националним и регионалним институцијама, а од почетка 2012. ради као истраживач сарадник на Институту за педагошка истраживања у Београду. Богато искуство је стекла радећи и на већем броју пројеката у земљи и регији. Јелена Радишић је дипломирала и магистрала на Одељењу за психологију Филозофског факултета (Универзитет у Београду), где завршава и докторске студије. Један део програма у оквиру докторских студија похађала је на Doctoral School in Educational Sciences: Learning, Interaction and Schooling (DSES-LEARN), University of Gothenburg. Добитник је две истраживачке стипендије које додељује Educational Support program (ESP), Open Society Institute и стипендије за младе истраживаче European Educational Research Association (EERA). Јелена Радишић је члан International Society for Cultural and Activity Research (ISCAR) и JURE - The network for the Junior Researchers of EARLI.

Др Нада Половина, виши научни сарадик, специјалиста клиничке психологије и психотерапут. Домен дугогодишњег практичног али и теоријског интересовања је породична психологија - различити облици функционисања и развоја породице и њихов ефекат на децу, однос породице и шире друштвене средине, школа, здравство, социјална заштита), изазови и праксе родитељства и одрастања деце у савременом друштву. До сада је објавила две самосталне научне књиге, уредила три монографије и објавила преко 50 радова у научним и стручним часописима и публикацијама, а реализовала је и бројне едукације и семинаре намењене професионалном усавршавању стручњака који се у свом раду сусрећу са породицама. Др Нада Половина је аутор више од педесет научних радова, две књиге посвећене питањима развоја деце и квалитета породичних односа ("Осећајно везивање: теорија, истраживање, пракса", 2007) као и односа породице са ширим системским окружењем ("Породица у системском окружењу", 2011). Коауторски је уредила више публикација међу којима и монографије: "Сарадња школе и породице" (Половина и Богуновић, 2007) и "Теорија и пракса професионалног развоја наставника" (Половина и Павловић, 2010).

Др Славица Максић је запослена као научни саветник у Институту за педагошка истраживања. Њена професионална интересовања односе се на даровитост, таленте и креативност. У свом досадашњем раду објавила је три самосталне монографије: Како препознати даровитог ученика (1993), Даровито дете у школи (1998 и 2007) и Подстицање креативности у школи (2006), и учествовала у уређивању још три монографије и зборника радова у земљи и иностранству. Поред тога, објавила је више од 100 радова у земљи и иностранству: чланке у часописима (Зборник Института за педагошка истраживања, Психологија, Социологија, Гифтед анд Талентед Интернационал, Едуцатинг Абле Цхилдрен, Еарлу Цхилд Девелопмент анд Царе, Хигх Абилиту Студиес), поглавља у тематским зборницима и монографијама, и саопштења са научних скупова. Њени радови штампани су на српском, енглеском, руском, шпанском, јапанском, немачком, румунском, португалском и македонском језику. Учествоје у стручном усавршавању просветног кадра у Србији. Била руководилац више Институтских пројеката и директор Института.

Др Јелена Теодоровић, доцент Факултета педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, сарадник Института за педагошка истраживања у Београду. Докторирала на универзитету “The George Washington University”, САД, у области образовне политике. Аутор више SCI чланака, као и чланака у домаћим публикацијама. Радила као образовни аналитичар у компанији Westat, САД, и као локални експерт за Светску банку, Швајцарску агенцију за развој и сарадњу и Министарство просвете Републике Србије. Учествовала у Регионалном програму подршке истраживању у области друштвених истраживања (RRPP) Швајцарске агенције за развој и сарадњу и неколико пројеката програма ТЕМПУС Европске уније за развој образовања у Србији (Мастер програм Образовне политике, Мастер програм Образовање предметних наставника, Хармонизација и модернизација курикулума за образовање учитеља). Теме којима се бави: образовна политика, образовна ефективност и развој школа, лидерство у образовању, професионални развој наставника.

Мр Дејан Станковић, психолог, истраживач сарадник у Институту за педагошка истраживања у Београду. Тема магистарског рада односи се на проблем укључивања наставника у развој школа. Области истраживачког интересовања су образовне промене, политика наставног кадра, развој школа и школско лидерство. Пет година радио у Министарству просвете Републике Србије и био ангажован у неколико националних развојних пројеката. Руководилац је или заменик руководиоца у истраживачким пројектима: *ТИМСС 2011* – међународно истраживање постигнућа ученика из математике и природних наука, *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије*, *Представе о образовним промена у Србији 2*, *Заснивање рада организација цивилног друштва у области образовања на истраживачким подацима*. Аутор већег броја поглавља и чланака у домаћим и међународним публикацијама.

Др Миља Вујачић, педагог, научни сарадник у Институту за педагошка истраживања. Учествује у реализацији пројеката: „Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву,“ и „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије,“. Објавила је књигу „Наставник између теорије и наставне праксе“ и приручник „Праћење и вредновање програма

стручног усавршавања наставника – приручник за ауторе и реализаторе програма“, као и велики број поглавља и чланака у домаћим публикацијама. Била је руководилац пројекта „Представе о образовним променама у Србији: рефлексije о прошлости, визије будућности“. Учествовала је у реализацији следећих пројеката: TIMSS (2007 и 2011), „Школа по мери детета“, „Заснивање рада организацја цивилног друштва у области образовања на истраживачким подацима“, и „Карика која недостаје“. Учествује у реализацији семинара „Наставник као креатор климе у одељењу“. Радила је као педагог у предшколској установи у Подгорици, у Педагошком центру Црне Горе и као професор на Филозофском факултету у Никшићу. Теме којима се бави: инклузивно образовање и индивидуализација.

Др Јелена Павловић, психолог, научни сарадник у Институту за педагошка истраживања у Београду. Објавила више десетина научних радова у водећим националним и међународним публикацијама. Коуредница монографије *Теорија и пракса професионалног развоја наставника, Представе о образовним променама у Србији* и *Personal construct psychology in an accelerating world*. Координатор/менаџер пројекта *Представе о образовним променама у Србији: рефлексije о прошлости, визије будућности*, реализован у оквиру Регионалног програма подршке друштвеним истраживањима на Западном Балкану. Теме којима се бави: процеси конструкције и реконструкције идентитета у образовном контексту, континуирани професионални развој и квалитативна методологија.

Мр Владимир Циновић, психолог, истраживач сарадник на Институту за педагошка истраживања у Београду. Бави се применом конструктивистичке парадигме у професионалном развоју наставника. Посебно је заинтересован за интегрисање психологије личних конструката, социоконструктивистичког приступа и модела организационог учења у области подстицања професионалне и личне промене код наставника. Заинтересован је за online професионално учење, мреже учења и e-coaching као технологију подстицања професионалног развоја наставника. Сем тога, бави се методологијом и применом квалитативних истраживања у образовању. Нарочито се интересује за фокус групе, генеалогiju, анализу наратива, етнографију и квалитативне истраживачке методе и технике у психологији личних

конструката. Сертификовани је конструктивистички терапеут, саветник и коуч. Такође је едукатор из конструктивистички терапије и саветовања и конструктивистичке коучинг психологије. Објавио је књигу *Послушношћу до знања* 2010. године и био уредник међународне монографије *Personal construct psychology in an accelerating world*. Објавио је већи број радова у међународним и националним часописима и монографијама.

Мр Ивана Ђерић, педагог, истраживач сарадник у Институту за педагошка истраживања у Београду. Докторант на одсеку за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду. Учествовала у међународним пројектима: *Компаративна анализа система професионалног развоја наставника у Србији и у Словенији* (2010–2011), *Регионални програм подршке истраживању у области друштвених истраживања на Западном Балкану* (2010–2012), *ТИМСС 2003 и 2007* у Србији. Један од уредника националне монографије *Представе о образовним променама у Србији: рефлексije о прошлости, визије будућности* (2011). Објавила више научних радова у домаћим и међународним публикацијама. Област интересовања: ученичка аутономија, професионални развој едукатора и образовне промене.

Проф. др Емина Копас-Вукашиновић, педагог, ванредни професор и виши научни сарадник. Запослена на Факултету педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина. Сарадник на пројектима Института за педагошка истраживања у Београду („Од подстицања иницијативе, сарадње, стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву“ и „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије“ (2011-2014)). Контакт особа за Универзитет у Крагујевцу, на ТЕМПУС пројекту („Developing Human Rights Education at the Heart of Higher Education” 517379-TEMPUS-1-2011-1-UK-TEMPUS-JPCR). Објавила монографију *Предшколски програми у Србији* (2010) и велики број чланака у домаћим и међународним публикацијама. Радила је као школски педагог у основној школи и као професор у Вишој школи за образовање васпитача у Кикинди, затим у Институту за педагошка истраживања. Аутор је и координатор два програма за стручно усавршавање, заваспитаче у предшколским установама и за професоре средњих стручних школа. Теме којим се бави: учење и развој деце предшколског узраста, квалитет универ-

зитетског образовања, превенција поремећаја у понашању ученика средње школе.

Мр Јелена Стевановић је дипломирала на Филолошком факултету у Београду 2004. и стекла је звање професор српског језика на катедри за српски језик и књижевност са општом лингвистиком. Магистрирала је 2009. године (тема рада „Специфичности усвајања правописних правила код глувих и наглувих ученика“). Током 2005. била је сарадник на пројекту Систем за објективну процену квалитета артикулације и његова примена у корекцији патолошког изговора који је реализован у Институту за експерименталну фонетику и патологију говора у Београду. Од 2008. ради у Институту за педагошка истраживања у Београду. Један је од реализатора семинара за стручно усавршавање васпитача »Обука васпитача за припрему деце за описмењавање«. Члан је редакције часописа Зборник Института за педагошка истраживања и лектор је поменутог часописа. У фокусу њеног рада су теме језичке културе и функционалне писмености ученика у основној и средњој школи.

Др Драгица Тривић је ванредни професор на Хемијском факултету Универзитета у Београду. Руководилац је пројекта *"Теорија и пракса науке у друштву: мултидисциплинарне, образовне и међугенерациске преспективе"* (2011-2014), и члан пројекта *"Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву"* (2011-2014). До сада је публиковала 50 чланка у међународним и националним часописима и четири поглавља у тематским зборницима. Поред тога, саопштила је 25 радова на међународним скуповима и 30 радова на домаћим скуповима. Аутор је и коаутор неколико уџбеника и практикума: за студенте Учитељског факултета (2005) и, студенте Хемијског факултета (2007), за основну школу (2007. и 2008) за први разред опште гимназије (2006); коаутор практикума за вежбе из Методике наставе хемије 3 и 4 (2008), и аутор и реализатор више акредитованих програма професионалног усавршавања професора хемије. Координатор је израде стандарда постигнућа ученика из хемије за крај обавезног образовања (2005-2006), за крај општег средњег образовања (2011-2013), као и у оквиру функционалног основног образовања одраслих (2012-2013). У оквиру пројекта *„Друга шанса“ – Развој система функционалног основног образовања одраслих у Србији* (2011-2013) припермила

је програм хемије за други и трећи циклус и материјал за наставнике и полазнике.

Владета Милин, педагог, студент докторских студија педагогије, од 2009. године запослен у Институту за педагошка истраживања у Београду, од 2011. у звању истраживача сарадника. Поред ангажовања на пројектима Института које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, био је ангажован и на пројектима *Представе о образовним променама у Србији: рефлексије о прошлости, визије будућности* (201-2012), *TIMSS 2011* (2010-2011) и *Евалуација реализације и ефеката верске наставе у основној и средњој школи у Београду* (2010). Објавио радове у научним часописима и монографијама: Повезаност концепције активног учења и савремених схватања разговора у настави, *Педагогија*, 2012, бр. 1; Постигнуће ученика и настава физике, 2011; Дидактички аспекти верске наставе, 2011 и друго. Био је стипендиста Републичке фондације за развој научног и уметничког подмлатка (2006-2009), добитник награде за најбољег студента на смеру за педагогију Филозофског факултета у Београду (2005), демонстратор на модулу Вештине на Одељењу за напредне додипломске студије Београдске отворене школе (2006/07), предавач на четири семинара за наставнике и ученике средњих школа (2008-2011). Бави се темама: дијалог у настави, сараднички односи у настави, наставне методе, процес образовних реформи.

Смиљана Јошић ради као истраживач сарадник на Институту за педагошка истраживања у Београду. Тренутно је на докторским студијама психологије на Филозофском факултету у Београду. Своја прва академска искуства Смиљана је стекла као полазник, онда као сарадник, а данас као руководилац програма психологије у Истраживачкој станици Петница. Добитник је награде за најбољи мастер рад из психологије за 2011. годину (фонд Катарина Марић) и награде за допринос развоју и промоцију друштвено-хуманистичких наука (фонд Супер Сте). Теме којима се бави: когнитивни развој, одлучивање, улога социјалне интеракције у когнитивном развоју.

Др Снежана Мирков, педагог, научни сарадник, сарадник Института за педагошка истраживања у Београду. Објавила је монографију „Учење учења“, 1999, у издању Задужбине Андрејевић, и велики број чланака у научним часописима, као и

поглавља у домаћим публикацијама. Од 2012. године је руководилац пројекта „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије“ (2011-2014). У Институту за педагошка истраживања запослена је од 1993. године, а пре тога је радила као школски педагог у неколико београдских основних и средњих школа. Магистрала и докторирала на Филозофском факултету у Београду. Теме којима се бави: циљеви и стратегије учења, метакогниција, саморегулација у процесу учења, целоживотно учење.

Др Јелена Пешић, психолог, научни сарадник Института за психологију, Филозофског факултета у Београду. Ангажована на пројекту *Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције* (2011—2014). Објавила књиге: *Нови приступ структури уџбеника*, 1998; *Култура критичког мишљења* (са коауторима), 2001; *Критичко мишљење: од логике до еманципаторне рационалности*, 2008; и велики број поглавља и чланака у домаћим и међународним публикацијама. Била члан ауторског тима програма за подстицање вештина критичког мишљења у настави друштвених предмета у средњим школама, члан експертског тима Министарства просвете за стручно усавршавање наставника и члан ауторског тима за израду стандарда квалитета уџбеника. Учествовала у изради националних образовних стандарда за рани основношколски узраст, при Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања. Теме којима се бави: критичко мишљење у контексту образовања, психолошко-педагошки квалитет уџбеника, вредновање образовних исхода.

Мр Душица Малинић, педагог, истраживач сарадник у Институту за педагошка истраживања у Београду. Ангажована на два пројекта чију реализацију подржава Министарство просвете и науке РСрбије: *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* и *Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву*. У оквиру поменутих пројеката бави се проучавањем узрока и могућностима превазилажења проблема школског неуспеха, као и начинима подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва код неуспешних ученика. У фокусу интересовања су и препознавање и неговање педагошких приступа наставника неуспешним ученицима, као део

стратегије подстицања педагошке компетентности наставника. Објавила је монографију под називом *Неуспех у школској клупи*, 2009. Године, као и више научних радова у домаћим и међународним публикацијама. Координатор је акредитованог семинара стручног усавршавања наставника под називом *Наставник као креатор климе у одељењу*.

Др Николета Гутвајн, педагог, научни сарадник, Институт за педагошка истраживања у Београду, руководилац потпројекта „Квалитет и ефикасност васпитања и образовања“ у оквиру пројекта „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије“ (2011-2014); руководилац пројекта „Представе о образовним променама у Србији: рефлексије о прошлости, визије будућности“ (2011-2012). У оквиру истраживачке делатности Института била је ангажована на пројектима: Васпитање, образовање и школа у савременом друштву (1999-2002), Васпитање и образовање за изазове демократског друштва (2002-2005) и образовање за друштво знања (2006-2010). Била је члан тима за припрему и реализацију међународног истраживања TIMSS 2003. Објавила је монографију „Вера у сопствене способности и школски успех“ (2004) и велики број поглавља и чланака у публикацијама међународног и националног значаја. Радила је као спољни сарадник у Вишој школи за образовање васпитача у Београду за извођење вежби из предмета: Предшколска педагогија и Породична педагогија (2002-2007). Теме којима се бави су конструктивистички приступ у образовању и идентитет неуспешног ученика. Има дугогодишње искуство у квалитативним истраживањима.

Др Емилија Лазаревић, дефектолог-логопед и сурдоаудиолог, виши научни сарадник, заменик руководилац пројекта "Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву"(2011—2014). Активно је учествовала у националним научним пројектима и у раду истраживачког тима међународног истраживања TIMSS 2007. Објавила је велики број поглавља и чланака у домаћим и међународним публикацијама. Радила је у Центру за васпитање и образовање и рехабилитацију лица са оштећеним слухом у Бањалуци, као стручни сарадник, у Институту за експерименталну фонетику и патологију говора у Београду као стручни сарадник на рехабилитацији и хабилитацији деце са говорно-

језичким и слушним сметњама и учествовала у научно-истраживачкој делатности Института. Аутор је, реализатор и координатор програма "Говорно-језички поремећаји код деце, стратегије – могући правци деловања васпитача/ учитеља/наставника" за стручно усавршавање наставника. Теме којима се бави: говорно-језички развој, говорно-језички поремећаји, усвајања језика код деце са сметњама у развоју, специфичне сметње у учењу, инклузивно образовање.

Јасмина Крњајић, дипломирани педагог, уредник дечијег часописа „Школарка 2“ издавачке куће „Нова школа“ у Београду, реализатор семинара стручног усавршавања наставника „Претпоставке успешне наставе“, спољни сарадник Института за педагошка истраживања. У фебруару 2009. године уписала докторске студије на Филозофском факултету у Београду, на Одељењу за педагогију и андрагогију. Аутор чланка *Уџбеник као подстицај стваралаштва, иницијативе и сарадње ученика у настави* у оквиру пројекта Института за педагошка истраживања *Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву (2011-2014)*. Радила као школски педагог у ОШ „Мајка Југовића“ у Земуну. Теме којима се бави: агресивно понашање ученика у школи, савремени основношколски уџбеник, социјални односи у образовању, стрес наставника.